

na podlagi konkretnih podatkov, dejstev, dogodkov in števil ocenil, da se je povezovalje prebivalstva po poklicnih skupinah in ustanovah (šoferji, peki, obrtniki, zdravniki, uslužbenci itn.) oziroma po delovnem mestu pokazalo kot zelo posrečena in učinkovita organizacijska oblika. Na ta način je vodstvo osvobodilnega gibanja pritegniti "imovitejše" sloje in vrsto strokovnjakov in tako priti do materialnih in finančnih sredstev, stanovanj, do spretnih in iznajdljivih ljudi. Pomembno je bilo še, da je prav ta organizacijska oblika omogočila, da se je februarja 1942 brez večjih težav začel prehod na teritorialno obliko organiziranosti, v kateri so se aktivisti začeli povezovati z organi OF tam, kjer so stalno prebivali. Tretje poglavje govori o OF v Ljubljani v času od februarja do decembra 1942, se pravi od obžičenja mesta do božičnih racij. Za organizacijo OF je bilo to obdobje čas defenzive, zastoja in velike preizkušnje. Obžičenje mesta in italijanske racije februarja in marca OF še niso preveč prizadele, težki časi so se začeli aprila s streljanjem talcev, stopnjevali sredi leta z italijansko ofenzivo, vrh pa dosegli decembra, ko je ljubljanska MVAC v množičnih racijah aretirala okoli 1000 aktivistov. Uvodoma avtor razčleni krčevita prizadevanja vodstva KPS, da bi bila OF v Ljubljani še naprej močna in da bi njeni vodilni člani obdržali "vajeti v rokah". Nato analizira odnose med posameznimi skupinami in znotraj njihovih vodstev, predstavi dejavnost, organizacijo in kadrovske spremembe v odborih OF ter njihovih posebnih organov (VOS, tehnika) ter opiše pritiske okupatorja in njegovih zaveznikov, vplete pa tudi tragične usode nekaterih aktivistov (Lovro Kuhar). Sledijo sklepne ugotovitve, ki kažejo, da je mesto kljub težkim pogojem sicer ostalo pomemben vir za preskrbo partizanskih enot in da nobena od skupin, ki so bile vključene v OF, ni izstopila ali se priključila nasprotnikom. Toda pod težkimi udarci, ki jih je OF utrpela zlasti konec leta, se je organizacija začela manjšati in vse bolj prevzemati ilegalne oblike delovanja.

Peto poglavje, ki nosi naslov Najpomembnejši problemi narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani do kapitulacije Italije, je iz gledišča zgodovinske stroke osrednji in najpomembnejši del knjige. V njem nam avtor odkriva, kako je KPS spomladi leta 1943 "izrinila sopotnike" iz OF oziroma udejavnila Dolomitsko izjavo v Ljubljani. To je prva resna raziskava tega nedvomno pomembnega dogodka in sicer na lokalni ravni, zato ni presenetljivo, da njene ugotovitve presegaajo dosedanje vedenje o njem. Tako se na primer lahko prepričamo, da so Dolomitski izjavi najbolj nasprotovali Sokoli (ne pa krščanski socialisti, kot je veljalo doslej) in da je morala Partija uporabiti metodo prepričevanja, ne pa prisile, kot je to veljalo na osvobojenem ozemlju. V tem poglavju je Tršan obravnaval še neuspese poizkuse KPS, da bi v mestu okrepila organizacijo in dejavnost OF do tiste mere, da bi lahko še pred kapitulacijo Italije izpeljala oborožen upor, v katerem naj bi sodelovalo od 10 000 do 15 000 ljudi. Opiše še delovanje množičnih organizacij OF, vdore v organizacijo OF, demonstracije, komemoracije in druge oblike množičnega izražanja nezadovoljstva meščanov do okupatorjevih ukrepov ter "vsakdanje" življenje ilegalcev v mestu.

Knjiga se ne zaključuje s seznamom uporabljenih virov in literature, ampak z odlomki iz zapisnika Leopoldine Mekine, to je ene od vodilnih aktivistk OF, ki je bila pred koncem vojne aretirana in je policija na podlagi njenih izjav rekonstruirala organizacijo in delovanje odpora v Ljubljani v času nemške okupacije. Objavljeni so tisti odlomki, ki opisujejo dejavnost OF, njeno povezanost z drugimi organizacijami in posamezne zvrsti podtalne dejavnosti v letih 1943 do 1945. S tem "dodatkom" je knjiga pridobila na vrednosti in postala zaključena celota. Pričujoče delo je resna historična publikacija, s katero se avtor uveljavlja kot dober poznavalec novejših zgodovine našega prestolnega mesta. Je aktualno in napisano dovolj tekoče, da lahko poleg ožjih poznavalcev pritegne k branju tudi v tem pogledu povprečno razgledane bralce.

Jože Prinčič

Ferdo Gestrin, *Svet pod Krimom*. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Škuc - Studia-Humanitatis, 1993. 204 strani.

Ni ravno v navadi in tudi ne povsem v skladu z načeli korektnosti do strokovne javnosti, seveda pa tudi ne do avtorja, da se o neki publikaciji piše šele dve leti po njenem izidu. Časnikarji so po zaslugi takratne tiskovne konference povedali svoje že dan dva za tem; no, nekaj kolegov zgodovinarjev pa je že bolj poglobljeno in predvsem pohvalno pisalo o njej čez nekaj tednov. Presenečenje gor ali dol, sedaj je torej tukaj še en glas o knjigi akademika prof. Ferda Gestrina o burni in krvavi preteklosti vasi pod Krimom, ki so zadnja desetletja (samo)upravno politično spadale v okvir krajevnih skupnosti Ig, Iška vas in Tomišelj.

Določeno presenečenje je v strokovnih krogih povzročila že sama začetna odločitev prof. Gestrina, da se loti znanstvene obravnave zgodovine take lokalne skupnosti in to s prvenstvenim težiščem na obdobju 2.svetovne vojne. Če so mu začetno odločitev za to sicer pospešili določeni zainteresirani naročniki, pa se je zatem projekta avtor oprjel tudi z vidika lastnih nagibov in motivov, kar mu sicer kot medievistu, ki spremlja moderne usmeritve zgodovinopisja, ni bilo pretěžko. Knjiga je bila sicer dokončana že v prvi polovici leta 1989, toda zaradi posebnih metodoloških prijemov ter tudi vsebinskih prikazov naj bi njena objava ne bila zaželjena ter je morala čakati na izid skoraj pet let. S tem v zvezi sicer še nismo slišali dokončno razjasnjujoče besede. Knjiga je izšla v povsem enakih oblikah, kot je nastala, pač z izjemo kratke avtorjeve uvodne besede.

Na prvi pogled knjiga spominja na razmeroma številne krajevne kronike, ki na Slovenskem izhajajo zadnja desetletja, pač po vzorcu: hitri prelet starejše zgodovine z opaznim dodatkom narodopisne in materialne kulture, čemur sledi osrednji del s predstavitev narodnoosvobodilnega boja ter končno še zadnji del z opisom uspehov socialistične graditve. Splošna struktura »Sveta pod Krimom« je sicer res podobna, toda s pomembnimi razlikami. Pisec izpušča opise materialne in duhovne kulture, šege in navade, na koncu pa povojni razvoj komajda nakaže z nekaj potezami. Bistvene razlike pa so v količini in kakovosti pritegnjenih virov, v njihovi

predstavitvi oziroma uporabi ter dokazovalnem postopku, v izogibanju neposredne tendenčnosti prikazovanja dogodkov, v poskusih sintetične pripovedi. Zelo pomembni in uporabni so na koncu dodatki v obliki seznamov različnih kategorij ljudi, vpletenih v krvava dogajanja na Ižanskem med drugo svetovno vojno. Na prvi pogled je torej knjiga metodološko in vsebinsko razdeljena na tri glavne dele: Če zanemarimo uvod ter predstavitev uporabljenih virov in literature, prvo četrtino knjige predstavlja poglavje »Zgodovinski razvoj podkrimskih vasi«, čemur sledi osrednji del, ki zajema dobro polovico knjige, z naslovom »Narodnoosvobodilni boj in vasi pod Krimom« (mimogrede, v kazalu na koncu je naslov nekoliko drugačen, čeprav vsebinsko enak). Na kraju pa zadnje četrtino knjige zavzemajo že omenjeni seznam. Znanstveni aparat je impresiven ter v dokazovalni funkciji več kot solidno opravlja svojo vlogo v znanstveni študiji. Opombe - teh je skoraj tisoč - niso zgolj referenčnega značaja, temveč so večkrat tudi vsebinsko dopolnilo osnovnemu, tekočemu tekstu. Škoda, da pisec ni posodobil vsaj nazivov arhivskih nahajališč, kajti reorganizacije in preimenovanja le-teh so se dogajala ravno v letih nastajanja oziroma ter čakanja na izid.

Prvo poglavje oziroma prvi del - »Zgodovinski razvoj podkrimskih vasi« je užitek brati. Za to je poskrbela najprej sama preteklost tega območja, tesno povezana s tisočletno zgodovinsko kontinuiteto naselitve, povezano z razvojem Ljubljane, materialno in duhovno kulturo mnogih ljudstev ter pomenom ljubljanskega Barja kot neke vrste simbolom in zaščitno znamko. Arheološki »ostanki« ter njihova znanstvena valorizacija so tudi našemu avtorju omogočili razmeroma »tesno« spremljanje življenja ljudi v prazgodovini in starem veku; kar se tiče srednjega in dela novega veka pa se je sploh znašel na svojem terenu. Ne poznamo nobene druge krajevne zgodovine, mikroštudije, ki bi vsaj v enem delu imela tako visoko kvalificiranega pisca kot je prof. Gestrin. Za ta del besedila je značilna izredna dognanost in konsistentnost ter notranja logična utemeljenost prikazovanja. Posebej za zgodovinarje je terminologija jasna in razumljiva, nekoliko manj pa za laične bralce, katerim na ljubo bi lahko avtor prevedel ali razložil nekatere sicer strokovno uveljavljene pojme in izraze. Ob znani in tudi v knjigi občasno razpoznavni radoživosti bi od avtorja pričakovali mogoče tudi komentar ob uničenju ižanskega gradu ter tamkajšnjih listin marca 1848. Morda bi veljalo tudi še bolj poudariti pomen ižanskih nemirov ob revoluciji 1848.

S prehodom v drugo polovico 19. stoletja, posebej pa v obdobje stare Jugoslavije nas občutek »metodološkega« užitka še zmeraj ne zapusti, vse manj pa to seveda velja za vsebinsko plat pripovedi. Ob opisu naraščajoče strankarske razdeljenosti od siceršnji nacionalni emancipaciji je tudi v opisanih lokalnih razmerah vse bolj slutiti tragični razkol med drugo svetovno vojno. Tega vtisa, resnici na ljubo, avtor ni skušal omiljevati, mogoče celo nasprotno, z brezprizivno in nevprašljivo uporabo ocen ter terminologije t.i. marksističnega zgodovinsopisja ga je celo krepil. To velja mogoče še bolj za naslednje obdobje druge svetovne vojne in okupacije. Toda tega pisec ne dela na vsiljiv ali tendenčen način, temveč je to enostavno preprost nasledek, samoumevna dediščina slovenskega zgodovinsopisja nasploh. Iz tega razdobja morebiti velja glede na nadaljevanje posebna pozornost podatku o žrtvah prve svetovne vojne v teh vaseh. Gre za število 69 padlih, to je prav toliko, kot so domačinov med drugo vojno pobili okupatorji ali pa domobranci, kar pa je predstavljalo le dobro sedmino vseh človeških žrtev!

Tudi osrednji del knjige - »Narodnoosvobodilni boj in vasi pod Krimom« - je izredno berljiv ter je v bistvu ogromna zbrana faktografija bralcu predstavljena na dostopen in predvsem prepričljiv način. Vsebinsko pa je branje seveda po svoje vse bolj neprijetno. Avtor tu uporablja preizkušeno metodo - kombiniranje kronološkega in tematskega zaporedja, pri čemer teži k sinhronemu prikazovanju, kar pa se tudi v tem primeru, vsaj v ožjem smislu besede, pokaže za še nedosegljiv ideal. Tudi prof. Gestrin namreč prikazuje medvojni razvoj po posameznih političnih in vojaških subjektih oziroma straneh, od okupatorja, stare jugoslovanske oblasti in meščanskih političnih strank do Osvobodilne fronte, komunistične partije in partizanske vojske ter končno do protirevolucionarnega tabora, Slovenske zaveze, vaških straž in domobranstva. Zaradi važnosti podkrimskega ozemlja med vojno je tudi ta mikroštudija pomembna za razumevanje splošnega zgodovinskega razvoja in medsebojnega razmerja sil. Morda ravno zaradi te svoje izrazite važnosti to območje ni tudi povsem tipično. Omenimo samo eno moment, to je partizansko nasilje pred poletjem 1942, ki je na marsikaterem drugem območju poglavitni sprožilec, predpogoj - poleg italijanskega nasilja in splošne protirevolucionarne spodbude s strani vodstva iz Ljubljane - za začetek državljanske vojne v pogojih okupacije. Na obravnavanem območju je bilo prav tega nasilja manj, po drugi strani pa nudi prav to območje z intenzivnostjo in razsežnostjo medvojnih dogajanj možnost vsaj za postavljanje nekaterih temeljnih vprašanj, če že ne za njihovo razreševanje. Eno takih bi bilo vprašanje taktike in strategije odporiškega gibanja z vidika dolgoročnih slovenskih nacionalnih interesov kot tudi kratkoročnih interesov prizadete prebivalstva. Tudi odgovor na vprašanje razmerja med nacionalnim in revolucionarnim ter na drugi strani med nacionalnim in protirevolucionarnim ne bi bil brez pomena za oceno med vojnih dogajanj.

Dejstvo je, da so se ravno v času nastajanja te knjige na Slovenskem pričele nekatere nove (zapoznele?) diskusije o naši polpretekli zgodovini. Avtor se do njih ni opredeljeval, je pa s tem, da je kot glavni tok dogajanja predstavil delovanje OF/KP in partizanstva kot legitimnih in legalnih predstavnikov interesov slovenskega ljudstva v celoti, podal svoje stališče. Sploh je ljudstvo v vlogi subjekta problem zase. V začetnem razdobju se v knjigi še nekako kaže kot samostojen subjekt, nato pa naj bi prišlo do nekakšnega zlitja z OF in partizanstvom. Menimo, da nekatera dejstva, tudi številčni pokazatelji, temu delno oporekajo. Toda jasno je, da vsled še ne dosežene interesne in generacijske distance do teh dogodkov ta diskusija še ne more biti dokončana in ne gre, da bi se prav ob knjigi prof. Gestrina delali preveč pametne... Slog pisanja je pošten in po možnostih objektivizirajoč, kar nekoliko kali le nekritična uporaba v preteklosti uveljavljene terminologije, o čemer pa smo nekaj rekli že zgoraj.

Vsi zgodovinarji, ki se zadnje čase vse bolj intenzivno ukvarjajo z vprašanji globalnega učinkovanja vojujočih se subjektov in sploh Slovencev med drugo svetovno vojno, bodo prof. Gestrinu najbolj hvaležni za objavljene priloge oziroma sezname na koncu knjige. Za temi seznammi različnih aktivnih in pasivnih udeležencev vojne kot tudi smrtnih žrtev je ogromno dela, pri čemer so avtorju veliko pomagali domačini, očitno predvsem člani Zveze združenj borcev. Po krajevnih skupnostih so naštetih po vaseh in znotraj teh po abecedni aktivisti OF, borci NOV, padli borci, interniranci, umrli interniranci, vaški stražarji in domobranci, padli domobranci, žrtve okupatorjev, žrtve domobrancev ter končno še žrtve partizanov. Za jasnejšo sliko razmerja sil med vojno bi bil seveda koristen še seznam pristašev oziroma aktivistov protirevolucionarne strani, toda glede na dane razmere ter značaj dostopnih (ustnih) virov je izostanek tega seznama razumljiv. Podatki so grozljivi, saj kažejo, da je med vojno izgubilo življenje vsaj 460 ljudi, kar je predstavljalo 14% prebivalstva. Še več, povzročitelji teh smrtnih žrtev so le v polovici primerov tuji okupatorji, za drugo polovico pa domačini, Slovenci. Omenjeni seznam predstavlja pomembno gradivo in z njimi je s križanjem številčk moč priti še do mnogih dodatnih ugotovitev. Kar se tiče točnosti, za sezname sam avtor opozarja, da dokončne točnosti še ni. Opozorimo naj, da je v novejši publikaciji »Farne spominske ploščke« v izdaji Slovenskega spominskega odbora zadevno ugotovljeno število žrtev, povzročenih od partizanov, za to območje za pribl. 20 imen večje kot pri Gestrinu. Kar se tiče žrtev domobrancev, naj omenimo samo neko nelogičnost, ko se na str. 118 omenja, da je do srede 1944 Frakljeva 21. domobrantska četa ubila pribl. 70 aktivistov in simpatizerjev OF, medtem ko se v zbirni tabeli na str. 202 navaja število 69 za vse žrtve domobrancev. Poleg tega bi lahko avtorju malce zamerili tudi prelahkotno obravnavo - samo obrobno omenbo in brez komentarja - ustrelitve nekaj desetih ciganov (Romov?) s strani partizanov.

Seveda pa te in še druge manjše in neomenjene pomanjkljivosti ne morejo potisniti v ozadje poglobljenega vtisa o veliki strokovni in kulturni vrednosti knjige o podkrimskih vaseh. S stališča notranjih meril zgodovinske stroke predstavlja dokaz o možnosti pisanja razmeroma objektivnih monografij tudi iz tako travmatične problematike, kot je bila okupacija in bratomorni boj v letih 1941-1945. V širšem kulturnem pogledu, če navežemo na zaključne besede samega avtorja, pa predstavljajo take knjige sredstvo, s katerim bomo lažje zacelili pretekle rane in hitreje zabrisali brazgotine.

Boris Mlakar

France Perovšek, **Moja resnica : Spominski utrinki iz delovanja po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani**. Ljubljana : Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1995. 314 strani (Partizanski knjižni kljub; 18)

Obdobja po drugi svetovni vojni so se tisti, ki so v tem obdobju delovali v političnem življenju oziroma ga ustvarjali, tako imenovani družbeno-politični delavci, v svojih spominskih zapisih izogibali. Spominski zapisi državno-partijskih funkcionarjev, ki so se odločili svoje spomine zapisati, se ponavadi končajo s koncem druge svetovne vojne. Spomini tistih, ki so s svojim delovanjem in odločitvami ustvarjali slovensko zgodovino, so za čas po drugi svetovni vojni resnično redki. Takšne spominske zapise, zlasti take, ki bi za spoznavanje obdobja prinašali kakšno novo informacijo, je mogoče prešteti na prste ene roke. Slovenskih politikov, ki so delovali po koncu 2. svetovne vojne, očitno ni zajela "mrzlica" pisanja spominov in v njih prikazovanja svoje veličine in svojih pogledov na dogajanje, kateremu so vsak po svoje in v določeni meri botrovali. Tovrstno pisanje je bilo v osemdesetih letih značilno za srbske povojne politike, pri nas je pa zlasti po osamosvojitvi Slovenije ustvarjanje tovrstnih del delno okužilo tudi nekatere politike novega kova. Spominski utrinki iz delovanja Franceta Perovška po letu 1945 na Primorskem in v Ljubljani seveda ne sodijo v to vrsto "spominov", kajti po svoji sporočilnosti in načinu pisanja jih presegajo. Predvsem pa ni bil avtorjev namen prikazati sebe v vsej veličini, čeprav gre pri tej knjigi tudi za nekakšno kroniko njegovega dela in tudi funkcij. Prej gre za obratno - namen je bil zapisati utrinke kot informacijo o zgodovinski dobi, v kateri je avtor živel in jo tudi soustvarjal. So prava spominska literatura, ki je zlasti zaradi osrednje teme (spomini na delovanje na Primorskem od konca vojne s krajšim presledkom do začetka leta 1952), pa tudi zaradi načina pisanja, dobrodošla.

France Perovšek, v času vojne partizan (v partizane je odšel novembra 1941, partizanal pa je v različnih enotah slovenske partizanske vojske po rojstni Dolenjski, pa tudi na Gorenjskem in Primorskem, kjer je v vodstvenih organih OF in KPS doživel konec vojne), po vojni pa funkcionar (družbeno-politični delavec), se v tej knjigi spominja svojih povojnih doživetij in dogajanj, katera je v veliki meri ustvarjal oziroma usmerjal. V štirih poglavjih opisuje po spominu, kajti delu v arhivih in uporabi arhivskih dokumentov se je zavestno odpovedal (vzrok so tudi zdravstvene težave), svoje delovanje na Primorskem, v takratni coni B Slovenskega Primorja in nato v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja, pa tudi delo v različnih političnih organih v petdesetih in v začetku šestdesetih let.

Osrednji del knjige so spomini na delovanje na Primorskem, kjer je v coni B Slovenskega primorja vodil (ob nastopu funkcije še ni imel 23 let) Poverjeništvu Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora, nekakšne "vlade" za to ozemlje, ki je kot nekakšna posebna državna tvorba živelo v veliki meri svoje od Slovenije neodvisno življenje. Cona B Slovenskega Primorja je bilo ozemlje, ki je formalno spadalo pod vojaško upravo JA, vendar je v resnici v veliki meri zlasti na področju gospodarstva, manj pa v politiki (v tej je bila vezana na Slovenijo, zlasti po partijsko-frontni liniji), živela samostojno življenje kot prava država. Imela je svoje upravno središče, to je bilo v Ajdovščini, svojo gospodarsko politiko, vključno z denarjem t.i. jugoliro (ta je sicer veljala tudi za hrvaški del cone B Julijske krajine), svoj pravni in pravosodni sistem, skratka veliko atributov državno-